

Демокрацията в Европа през XXI век и проблемът на омразата

Доц. д-р Теодора Калейнска,
Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“

Концепцията за европейското единство се основава на общите демократични ценности, в основата на които лежат свободата, демокрацията, равенството, върховенството на закона, уважаване и зачитане на човешкото достойнство и спазването на правата на човека - ценности, залегнали в договорите на Европейския съюз от неговото създаване и в Статута на Съвета на Европа от далечната 1949 г. Демокрацията е процес, който се развива и непрекъснато обогатява, поради което политическите елити необходимо трябва да търсят пътища за справяне и преодоляване на всички предизвикателства в гарантирането на основните принципи на демокрацията и постигане на демократична сигурност. Няма и най-малък спор, че многообразието се явява богатството на обединена Европа - богатство, което предполага взаимно проникване и съхранение на етническото разнообразие, на спецификите на социално-икономическо и духовно развитие. В същото време, именно многообразието дава плод на прояви на нетолерантност и омраза по различни характеристики - пол, раса, религия, етнос, цвят, национален произход, сексуална ориентация, недостатък.

В доклада разглеждам усилията на Съвета на Европа и на Европейския съюз да поставят зачитането на правата на човека и формирането на мултикултурна Европа на правна и практическа основа, което да доведе до нова европейска мултикултурна среда и преодоляване на омразата и нетолерантността чрез преглед на основни европейски правни текстове, както и практически инструменти, политики и добри практики за постигането на това. Категорично се налага тезата, че правната рамка е поставена,

но все още практическото ѝ проявление търси измерения в практиките на отделните европейски страни, както и в разнообразяване и разширяване на инструментариума за постигането на това. Проблемът за многообразието и толерантността добива все по-голямо значение за развитието на Стария континент, сблъсквайки се с открити практики на омраза и нетолерантност.

Едни от основните ценности, споделяни от всички страни - членки на ЕС, са съблюдаването на човешките права и основните свободи: *„Съюзът се основава на принципите на свободата, демокрацията, зачитането на човешките права и основни свободи и върховенството на закона, принципи, които са общи за държавите членки. Съюзът зачита основните права така, както са гарантирани от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи, подписана в Рим на 4 ноември 1950 г., и така, както произтичат от общите конституционни традиции на държавите членки като основни принципи на правото на Съюза“*¹. В Преамбюла на Статута на Съвета на Европа основни ценности на следвоенна Европа са *„възстановяване на гражданите на принадлежност към духовните и моралните ценности, които са общото им наследство и са истински източник на лична свобода, политическа независимост и върховенство на закона, принципи, които оформят основата на всички истински демокрации“*².

Употребата на категорията „ценност“ обаче често звучи формално и се използва като политически коректна и необходима. Както френският социолог Гай Рочер определя, ние смятаме, че „ценността - това е начинът на поведение или на действие, които човек или общност припознават като идеал... като за социолога единствените реални ценности са винаги тези, които принадлежат на определено общество: те са идеалите, които това общество приема и според които то функционира... Ценностите се различават и развиват във времето така, както те се различават в едно общество спрямо друго“³. Ценностите са свързани с общественото развитие, нивото на демократична традиция и култура.

В контекста на това определение - какви са базисните ценности на развитие на европейското общество след падането на Берлинската стена? Виенската среща на върха на Съвета на Европа (9.10.1993) дава своеобразна дефиниция на съвременна Европа и нейните цели: „Всички страни са свързани и отдадени на плуралистичната и парламентарната демокрация, на

¹ Договор за Европейски съюз, http://mail.nacid.bg/newdesign/bg_eu/att_files/uchr_doc-konsolid_versii_BG.pdf

² Statute of the Council of Europe (ETS no:001, London, 5.V.1949)

³ Rocher, G (1989) 'Introduction a la sociologie générale, tome I: L'Action sociale; Paris; „Points Essais’.

неотменимостта и универсалността на правата на човека, върховенството на закона и на общото културно наследство, обогатено от разнообразието. Само на тази основа Европа може да се разглежда като широка и единна територия на демократична сигурност.“⁴

Сложните многокултурни общества на стария континент поставят в европейския дневен ред важни и жизненоопределящи теми като плурализъм, разнообразие, толерантност, социално включване, диалог и демократично участие, избягване и възпиране на омразата и свързаните с нея явления, в това число и езикът на омразата. Гарантирането и опазването на културното разнообразие, характеризиращо богатото културно наследство на Европа, е в основата на отворено и проспериращо демократично общество, основано на толерантността. На третата среща на върха (16-17.05.2005; Warsaw) културният диалог е препотвърден като основно средство за предотвратяване на конфликтите и за гарантиране на интеграцията и социалното единение.

Съветът на Европа упражнява своето влияние чрез комбинация от правно задължителни документи (конвенции и решения) и препоръки. В някои случаи законите се смятат за твърде ограничителни или несъвместими със свободата на изразяване - например, когато насърчават толерантността и разбирателството. Препоръките са прилагат, за да дадат тласък на положителните примери, да дефинират норми и да очертаят граници на това, което е желателно“.⁵

Организацията е приела цяла серия от тематични групи документи, свързани с ограничаване и премахване на омразата, за толерантност и мултикултурализъм. По-важните и значимите за развитието на демокрацията на 21-ви век могат да бъдат разгледани в две основни групи: *Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи (ЕКПЧОС)* - задължителен и обвързващ правен документ, в който в 18 члена са дефинирани набор основни права и свободи, с основно внимание към чл. 14, уреждащ забрана на дискриминацията, основана на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически или други убеждения, имущество, рождение или друг някакъв признак, и с нейните допълнителен протокол и още 14 протокола, като *Протокол №12* пряко е посветен на защита от дискриминация, уреждайки упражняването на всяко право без дискриминация по всички признаци; както и *Допълнителен протокол на Конвенцията за киберпрестъпленията*,

⁴ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=621771>

⁵ Лангле, Я. (2009) Да живеем заедно. Наръчник на Съвета на Европа за нормите на участие на медиите в социалното единение, межкултурния диалог, разбирателството, толерантността и демокрацията, София

свързан с криминализирането на актове на расистка и ксенофобска основа, осъществени през компютърните системи (CETS No. 189).

Втората група са *препоръки и резолюции на ПАСЕ*, които касаят широк кръг проблеми, пряко или косвено касаещи дискриминацията, нетолерантността, езика на омразата, медиите като обществен актьор и трансформатор на политики, мястото и ролята на емигрантите, религията и демокрацията и др. Някои от тематичните сфери са свързани например със *защита на правото и свободата на изразяване и информация* като ценност, която трябва да се разглежда в цялостната система от човешки права, но и като предпоставка и гаранция за съществуване и развитие на демократичните общества и информираността като право на защита от дискриминация и нетолерантност и определящи важната роля на съвременните медии за гарантиране процеса на вземане на информирани решения в Европа - като Препоръка 1506 (2001) за свобода на изразяването и информацията в медиите в Европа - свободни и независими медии като индикатор за демократичното развитие на всяко общество; Препоръка 1215 (1993) и Резолюция 1003 (1993) за етиката в журналистиката; Препоръка 589 (2003) за свободата на изразяването в медиите в Европа и др.

Друга важна тематична група са разглеждане на демокрацията и медиите в контекста на отразяване на религиозната свобода и вярвания и *правото на упражняване на религия* в демократичното общество и за избягване на *речта на омразата и расизма*, правото на изразяване и респект към религиозните вярвания, за емигрантите, етническите малцинства и медиите, за религиозните оскорбления и езика на омразата и др. Над 20 препоръки касаят различни аспекти на необходимостта в съвременна демократична Европа да се избягва езикът на омразата, нетолерантността и нетърпимостта; представя се водещата роля на медиите във формирането на толерантна демократична среда и гражданска култура; за въвеждането на държавни стандарти в образованието и преподаването на религия; съхраняване и опазване на сгради и религиозни паметници на националното и европейското културно-историческо наследство; за пълноправен диалог между религиите, достъп до обществените медии на религиите - Препоръка 1396 (1999) за религията и демокрацията; Резолюция 1510 (2006) за свободата на изразяването и уважение към религиозните вярвания; Препоръка 1805 (2007) за богохулството, религиозните обиди и езика на омразата срещу граждани на основата на тяхната религия; Препоръка 1543 (2001) за расизма и ксенофобията в киберпространството; Препоръка за обща политика на ЕКРП №13 (2011) за борба с антициганските настроения и дискриминацията срещу ромите; Декларация

за използване на расистки, антисемитски и ксенофобски елементи в политическата реч (2005); Доклад на Венецианската комисия за демокрация чрез закона (2008) за свободата на изразяване и свободата на религия: регулиране и преследване на богохулството, религиозната обида и подбуждане към религиозна омраза. Със значимо присъствие е поставянето на проблема за *речта на омразата и расизма*. В специална Препоръка 97/20 Съветът на Европа препоръчва на държавите членки да вземат подходящи мерки, за да се борят с омразата, вкл. речта на омразата, разпространявана чрез медиите, като въведат разумна и широка правна рамка, която балансира свободата на изразяване и свободата от дискриминация. За да бъде защитена свободата на изразяване, ограниченията на това право трябва да бъдат в тесни граници, да не са необосновани и да се избегне да са подложени на последващ юридически контрол.

Европейският съюз дава правно основание на ценностите на ЕС, като за основополагащи в Договора за ЕС (ДЕС) са изведени „човешкото достойнство, свободата, демокрацията, равенството, правовата държава, както и зачитането на правата на човека, включително правата на лицата, които принадлежат към малцинства“ (чл.2), като с тяхното упражняване и запазване са свързани и основните цели на Съюза (чл.3).

С приемането на Хартата на основните права и възможността за присъединяване към Европейската конвенция за правата на човека, защитата на правата добива нови принципни хоризонти след влизането в сила на Лисабонския договор. Последващото приемане от страна на Европейския съвет през 2012 г. на Стратегическа рамка на ЕС относно правата на човека и демокрацията и Планът за действие разширява възможността за подобряване на политиката на ЕС в идните десет години и включване на интегрирането на правата на човека във всички политики на ЕС. Специално внимание е отделено на свободата на религията и вярванията, свободата на изразяване, правата на хората с различна сексуална ориентация. Изборът на специалния представител на ЕС за правата на човека разширява възможността за повишаване на ефективността на политиката по правата на човека. Важен знак за значението на тази политика е и внасяният от Върховния представител на ЕС за външни работи и политика на сигурност годишен доклад относно правата на човека с обща оценка за развитието на правата и за положените усилия от ЕС за тяхната защита през съответната година. Учредяването от Европейския парламент през 1988 г. на наградата „Сахаров“ за свободата на мисълта е моралният символ на подкрепата на личности и организации, които са свързали своето същест-

вуване с борбата против нетърпимостта и фанатизма, в действия за защита правата на човека и основните свободи.

Специално разработеният *Европейски инструмент за демокрация и права на човека* (EIDHR) през 2006 г., който разви и продължи Европейската инициатива за демокрация и права на човека (2000-2006), позволява помощ към гражданското общество и към лица, които се борят срещу расизма и защитават демокрацията в страни - нечленки на ЕС. Основните задачи на инструмента са да подпомага и засилва ролята на гражданското общество в защита на правата на човека и демократичните реформи в страни и региони в риск, да разширява знанието и доверието в демократичните институции и да подкрепя тяхното утвърждаване, да подпомага воденето на диалог за права на човека, срещу смъртното наказание, изтезанията; за закрила на деца във въоръжени конфликти и насилието над жени. Инструментът разполага със значителен бюджет от 1,1 млрд. евро за периода 2007-2013 г. и 1,3 млрд. евро за новия финансов период 2014-2020 г.⁶

С проблемите на дискриминацията и омразата, социалното включване и солидарност се занимават и редица европейски агенции и институции.

Агенцията на ЕС за основните права (ЕАОП / FRA)⁷ е основана от Европейската комисия през февруари 2007 г. с Регламент на Съвета (ЕО) № 168/2007 като правоприменник на работата на Европейския център за мониторинг на расизма и ксенофобията (EUMC). ЕАОП се занимава с прилагане на правото на ЕС в областта на политиката на основните права и на правата на човека, като изследва състоянието на основните права в ЕС, осъществява сравнителни изследвания и проучвания в областта на основните права, подпомага държавите членки при прилагане на правото на ЕС в областта на основните права и работи систематично и целенасочено по повишаване на образованието за основните права и обществената осведоменост в пряк диалог и в подкрепа на усилията на гражданското общество в Европа. Агенцията изследва расизма, ксенофобията и нетолерантността в Европа и след 2008 г. това е сред основните ѝ приоритети на действие. В своята дейност Агенцията си сътрудничи с националните и международни органи, развива добро взаимодействие със Съвета на Европа и гражданското общество, като обединява усилия за постигане на по-високо ефективни кампании.

⁶ <http://www.eidhr.eu/whatis-eidhr>

⁷ <http://fra.europa.eu/en> и http://europa.eu/about-eu/agencies/regulatory_agencies_bodies/policy_agencies/fra/index_bg.htm

Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността (ECRI)⁸ е специализиран наблюдаващ орган на Съвета на Европа, който се занимава с расизма, ксенофобията, антисемитизма и нетолерантността. ЕКРН оценява ефективността на съществуващите национални и международни мерки за борба с расизма и расовата дискриминация, ксенофобията, антисемитизма и нетолерантността, публикува национални доклади с препоръки в областта на политиката с цел да подпомогне държавите членки при подготовка и осъществяване на ефективна антидискриминационна политика. Сред задачите на ЕКРН е и да събира примери за добри практики в областта на борбата срещу расизма и нетолерантността в държавите членки, като ги публикува в пособия и помага като източник за сравнения и идеи.⁹

Межкултурният диалог и социалното сближаване

В последното десетилетие межкултурният диалог се възприема като механизъм за предотвратяване и решаване на конфликти чрез зачитането на правата на човека, демокрацията и върховенството на закона; механизъм и инструмент за създаване на възможност за изграждане на общ мултикултурен свят в Европа.

Бялата книга за межкултурния диалог (2008), основен и специално създаден политически документ, дефинира межкултурния диалог като „открита и изпълнена с уважение размяна на мнения между индивидите и групите с различен етнически, културен, религиозен и езиков произход и наследство върху основата на взаимно разбирателство и респект. Той се осъществява на всички равнища - в обществата, между обществата в Европа и между Европа и останалия свят“¹⁰. Основна цел на Бялата книга е формулирането на дългосрочна политика за насърчаване на межкултурния диалог в Европа и между Европа и нейните съседи. Този политически документ със своите препоръки и насоки, както и с аналитичните и методологически инструменти за насърчаване на межкултурния диалог, взаимното уважение и разбирателство, основани на европейските ценности, има принципно значение в борбата за преодоляване на омразата и нетолерантността в европейското общество. Межкултурният диалог допринася за по-добро и по-дълбоко разбиране на идеите и поведе-

⁸ http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/default_en.asp

⁹ Вж. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/good_practices/2-media/ecri00-19%20Good%20practice%20Media.pdf

¹⁰ White paper on Intercultural Dialogue, p. 10 - available at http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/whitepaper_interculturaldialogue_2_EN.asp

нието на различните групи и като такъв е жизнено необходим за социалното единение. Межкултурният диалог зависи от справедливото прилагане на върховенството на закона и от уважението към човешките права и изисква усилия от всички сектори и групи на обществото¹¹.

В пет основни измерения се търси насърчаването на межкултурния диалог, а именно - демократичното управление на културното разнообразие, демократичното гражданство и участие, придобиването на межкултурни компетенции, открито пространство за диалог и международен мащаб за осъществяването му. Основните елементи на проявление на межкултурния диалог в развитото демократично общество могат да бъдат експонирани в проекцията на желание за разбиране, преодоляване на предразсъдъците, уважение на разнообразието и различието; откритост по отношение на различните гледни точки и граждански диалог за намиране на консенсус по поставените тези; уважение и спазване на приетите справедливи решения в общността и приоритет на мнозинството при зачитане на правото на мнение и глас на малцинството; стремеж за съвместно хармонично съществуване и зачитане на компромиса, позволяващ примиряването на различни интереси и гледни точки за развитието на общността; защита на свободата, на плуралистичната демокрация, на правата на човека и на справедливостта; съблюдаване на принципите на толерантност и уважение към другия и антидискриминационен подход; развитие на икономически фактори, които се явяват както фактори за индивидуално и социално благополучие, но и гарантиращи политическата стабилност на всяка една общност, разбирана от местна до общоевропейска; грижа и внимание към общоевропейското културно-историческо и образователно наследство, както и опазването на общоевропейското екологично равновесие; отстояване на принципите на мир в Европа и недопускането на конфликти, особено въоръжени, като способ за решаване на проблеми. В Декларацията на страните - членки на Съвета на Европа от Фаро (2005), приета по повод на 50-годишнината от Европейската културна конвенция, е заявен ангажиментът на европейските държави „да развиват такъв модел на демократична култура, който подчертава значението на правото и на институциите и който активно въвлича гражданското общество и гражданите и гарантира разнообразието като източник на взаимно обогатяване, насърчавайки политическия, межкултурния и междурелигиозния диалог“.

¹¹ Калейнска, Т. М. Делинешева (2010), Политики и инструменти на Съвета на Европа за защита от дискриминация и нетолерантност в „Да преподаваме толерантност“, Информационен офис на Съвета на Европа, София.

Множество са *примерите* на организирани общоевропейски действия за преодоляване на омразата и нетолерантността и постигане на мултикултурна среда на толерантност, свободен избор и изява и демократична сигурност. Като добри практики могат да бъдат посочени Европейското първенство по футбол през 2008 г. и кампанията „Обединени срещу расизма“ с приоритет на феърплей и насърчаване на образователната роля на футбола за насърчаване на взаимното уважение; кампания „Открито срещу дискриминацията“ - 2008 г. за повишаване на осведомеността и преодоляване на разнообразните прояви на дискриминация, произтичащи от расистки нагласи и предразсъдъци, в частност ислямофобски, антисемитски и антиромски. Специално внимание е отделено на ролята на медиите за създаването на разнообразна мултикултурна среда в Европа; младежките кампании „Всички различни - всички равни“ - 1997 и 2007 г., целящи развитие на уважение към различието и упражняване на равни права. В двете кампании е акцентирано на развитие на гражданското общество на нивото на държавите членки на национално и европейско ниво и създаването на общоевропейски младежки платформи за действие за толерантност. Разработен е и богат инструментариум за преподаване на правата на човека и толерантността за млади хора и деца; движението „Да живеем заедно онлайн“ и движението „Не на езика на омразата“ след 2010 г. дават нов тласък в практическите усилия за създаването на нова мултикултурна среда. И въпреки създадените значителен брой специални виртуални сайтове за докладване и отчитане на езика на омразата в различни случаи на ежедневието (частния ежедневен живот, медиите, социалните мрежи, политици, институции, училища, социални експерименти и др.), които са само пример за развитието и еволюирането на отчитането на езика на омразата, все още са със слаб реален ефект за справяне с явленията в съвременна Европа. Обявената 2009 г. за Европейска година на межкултурния диалог провокира общоевропейски диалог и множество събития против омразата и нетолерантността към различието. В европейския календар присъстват и множество дни на действието, посветени на преодоляване на омразата и развитие на действия за толерантност и мултикултурно възприемане - 10 декември (ден на правата на човека); 21 март (ден срещу расизма, дискриминацията и ксенофобията); 8 април (ден срещу антиромските настроения и за солидарност с ромите); 17 май (ден срещу хомофобията и трансфобията); 6 юли (ден срещу ислямофобията и нетолерантността); 9 ноември (ден срещу фашизма и антисемитизма).

Дълъг е списъкът на инициативите за преодоляване на омразата и нетолерантността, но логични са и въпросите кои фактори могат да разширят това

влияние и да подкрепят усилията на политици и гражданско общество. Основно *образованието за толерантност* се възприема като фактор, който може да съдейства за разбиране, утвърждаване, укрепване и налагане на правата на човека като елемент на развитата плуралистична демокрация и да доведе до сближаване на отделните народи в Европа на основата на взаимното им разбиране и познаване и укрепване на доверието между тях. Сериозно внимание в образователните системи се очаква да намерят и гарантиране свободата на съвестта и на религиозното изразяване на всички граждани в рамките на ЕКПЧОС - гарантиране на религиозния плурализъм чрез предоставяне на еднакви условия за развитие на всички религии; зачитане на упражняването на религиозните традиции (при сключване на брак, носене на традиционно облекло, упражняване на военна служба и пр.); равен достъп до образование на всички и преподаването на религиите като набор от ценности, чрез който младите хора да развиват критично мислене и оценка; обучение по сравнителен анализ на общите ценности и богатството на разнообразието на традициите, обичаите, фестивалите и др.

Демократичното управление на културното многообразие - развитие на демократична политическа култура, равно изразяване и равно упражняване на права; демократичното гражданство и участие, достъп до гражданско участие, преодоляване на демократичния дефицит сред гражданите на ЕС, социално доверие, социално включване и включване на младите хора в общественния живот на общността; демократично образование и придобиване на компетенции на образование за упражняване на демокрация и за права чрез формални и неформални образователни дейности за добиване на ключови компетенции; създаване на открито пространство за диалог са богатият арсенал от средства за преодоляване на омразата в Европа и създаване на територия на демократична сигурност.

Библиография:

1. Калейнска, Т. М. Делинешева (2010). Политики и инструменти на Съвета на Европа за защита от дискриминация и нетолерантност в „Да преподаваме толерантност“, Информационен офис на Съвета на Европа, София
2. Лангле, Я. (2009). Да живеем заедно. Наръчник на Съвета на Европа за нормите на участие на медиите в социалното единение, межкултурния диалог, разбирателството, толерантността и демокрацията, София.
3. Perspectives 2020 - Democracy in Europe - Principles and Challenges, Forum for the Future of Democracy series, Strasbourg.

4. Petaux, J (2009). Democracy and human rights in Europe. The Council of Europe's contribution, Strasbourg.
5. Robins, K. (2006). The Challenge of transcultural diversities. Cultural Policy and Cultural Diversity, Strasbourg.
6. Rocher, G. (1989). 'Introduction a la sociologie générale, tome I: L'Action sociale; Paris; „Points Essais’.
7. Weber, A. (2009). Manual on Hate speech, Strasbourg.

Интернет ресурси:

1. Договор за Европейски съюз, http://mail.nacid.bg/newdesign/bg_eu/att_files/uchr_doc-konsolid_versii_BG.pdf
2. Statute of the Council of Europe (ETS no:001, London, 5.V.1949)
3. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=621771>
4. <http://www.eidhr.eu/whatis-eidhr>
5. <http://fra.europa.eu/en>
6. http://europa.eu/about-eu/agencies/regulatory_agencies_bodies/policy_agencies/fra/index_bg.htm
7. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/default_en.asp
8. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/good_practices/2-media/ecri00-19%20Good%20practice%20Media.pdf
9. www.coe.int/t/dg4/intercultural/whitepaper_interculturaldialogue_2_EN.asp